

Valget af transitionsstrategi i de baltiske lande

Niels Mygind, Center for Østeuropa, Handelshøjskolen i København

1. Indledning – udviklingen af den institutionelle analyse

Kan transitionsprocessen i Østeuropa sammenlignes med en overvindelse af en særlig sygdom, der kræver den samme medicin i alle lande, eller kræves der en særlig kur for hvert land, fordi landespecifikke forhold spiller en afgørende rolle? Begge opfattelser indeholder en del af sandheden. Der er store ligheder mellem landene i forhold til problemer knyttet til det tidligere centrale planlægningssystem og etpartidiktaturet. Visse hovedelementer går igen ved omstillingen til markedsøkonomi: stabilisering, liberalisering og privatisering af økonomien og en omfattende omstrukturering af produktionsprocessen, og udviklingen af et nyt demokratisk politisk system. Men disse mål er ikke entydige. De nye økonomiske og politiske institutioner kan opbygges på mange måder og hastighed og rækkefølge i omstillingen kan følge mange veje. Såvel valget af vej som endemål afhænger af politiske, kulturelle og teknologiske forhold, der er specifikke for hvert land. Jeg vil i denne artikel med de baltiske lande som eksempel vise, hvorledes disse baggrundsforhold spiller ind på valget af transitionsstrategi.

Omvæltningen i Østeuropa er først og fremmest en fundamental ændring af de økonomiske og politiske institutioner. Den institutionelle teori, der især i de seneste år er udviklet indenfor forskellige grene af samfundsviden-

skaberne, har her fået et kærkomment »eksperiment« at forholde sig til. Blandt hovedproblemerne for den institutionelle teori er: hvad bestemmer udviklingen af institutioner over tiden? og hvordan er sammenhængen mellem institutioner og økonomisk effektivitet? Der er endnu ikke udviklet nogen sammenhængende »mainstream« teori, og begrebet »institution« er der ikke klarhed omkring. Jeg vil ikke her søge at udrede relationerne mellem forskellige grene af den institutionelle teori; men i stedet forholde mig til en oversigt i en ny bog: »Legacies of Change – Transformation of Postcommunist European Economies« redigeret af John L. Campbell og Ove K. Pedersen, 1996. I den teoretiske indledning giver Campbell og Pedersen en bred definition af institutioner. De indbefatter såvel de formelle som de uformelle koordinations-systemer. De inkluderer såvel styringssystemer som diskurssystemer, dvs. tænkemåder og symboler, der sætter dagsordenen for den samfundsmæssige debat. Campbell og Pedersen tager udgangspunkt i forskellige grupper af institutionalister, udvikler teorien og når et skridt videre mod en multidimensionel forklaringsramme for institutionel udvikling.

En af hovedkonklusionerne i deres analyse er, at de eksisterende institutioner fra det gamle system spiller en afgørende rolle som barrierer for opbygningen af nye institutioner og medfører en evolutionær fremfor en revolutionær udvikling. De opfatter institutioner bredt

som bestående først og fremmest af diskursstrukturer og styringssystemer. I følge Campbell og Pedersen var der i økonomier som Ungarn og Polen på grund af visse markedsreformer udviklet en basis for en neoliberal diskurs. I andre lande dannede levn fra den kommunistiske lighedsideologi baggrund for en mere socialdemokratisk tankegang. Det uformelle forhandlingsspil der prægede mange østlandes styringssystem har ligeledes en tendens til at blive overført på den institutionelle struktur i transitionsøkonomierne. Omverdens påvirkninger inddrages især med reference til IMF's betydning såvel i forbindelse med fastsættelsen af den dominerende diskurs som i forbindelse med direkte krav om etablering af bestemte styringssystemer.

Campbell og Pedersen kommer et skridt videre i forklaringen af udviklingen af nye institutioner. Men modellen er ikke omfattende nok, og en skarpere afgrænsning af institutionsbegrebet ville styrke analysen. Jeg vil derfor foretage en mere explicit opdeling i formelle institutioner og uformelle kulturelle forhold. Herved kan samspillet mellem det formelle og det uformelle bedre analyseres. To områder får for lille plads i analysen: Det er for det første de sociale magtforhold, fordelingen af såvel økonomiske som politiske ressourcer. For det andet er det forskelle i naturgivne og menneskeskabte ressourcer i de givne lande. Der er enkelte henvisninger til betydningen af sociale grupper og organisationer som bærere af institutionsændringer, men den institutionelle model lægger ikke op til en systematisk analyse af forholdet mellem forskellige sociale grupper. Den fysiske produktionsstruktur og de menneskelige ressourcer (uddannelsesniveau, teknologisk viden osv.) inddrages stort set ikke i analysen.

2. En model til analyse af samfundsmæssig udvikling

I forbindelse med en analyse af ændringerne i Østeuropa har jeg opstillet en model, der kan benyttes til at analysere samfundsendringer og dermed afdække de forhold, der bestemmer udviklingen af de nye institutioner (Mygind, 1994). Det er en bred model, der indeholder »det hele«, og samtidig er modellen så enkel, at den kan benyttes til at strukturere virkeligheden, så de væsentligste sammenhænge afdækkes. I bogen »Omvæltning i Øst« gives der en grundig gennemgang af modellen, og den benyttes her til at analysere den revolutionære ændringsproces i Østeuropa i 1989-1991. Modellen er benyttet til en analyse af transitionsprocessen i Mygind, 1996. Jeg vil her kort præsentere nogle hovedelementer i modellen og derpå give et resume af analysen af omstillingsprocessen i de baltiske lande. Herved vil det kunne vurderes om modellen er anvendelig til at komme bag om den institutionelle ændringsproces, og dermed forklare, hvorfor der er forskelle i omstillingen mellem de enkelte lande.

Figur 1 illustrerer et samfund med fire delsystemer og nogle væsentlige dynamiske sammenhænge mellem dem i transitionsprocessen. Det *institutionelle system* er de formelle regler der styrer den politiske proces (forfatning m.v.) og koordineringen af økonomien (regler for ejendomsret, kontrakter, konkurs, finansielle sektor, beskatning osv.). *Produktionssystemet* er samfundets ressourcer – naturen, produktionsudstyr og viden. Det indbefatter også selve produktionsstrukturen og produktionsresultatet. *Værdisystemet* er kulturen, dvs. værdier, normer og præferencer og herunder også diskurssystemet. Værdisystemet bestemmer den informelle koordinering. Det *sociale system* er de sociale grupper og deres gensidige relationer. Det dækker fordelingen af magt, indkomst og formue. De sociale grupper kan ændre det institutionelle

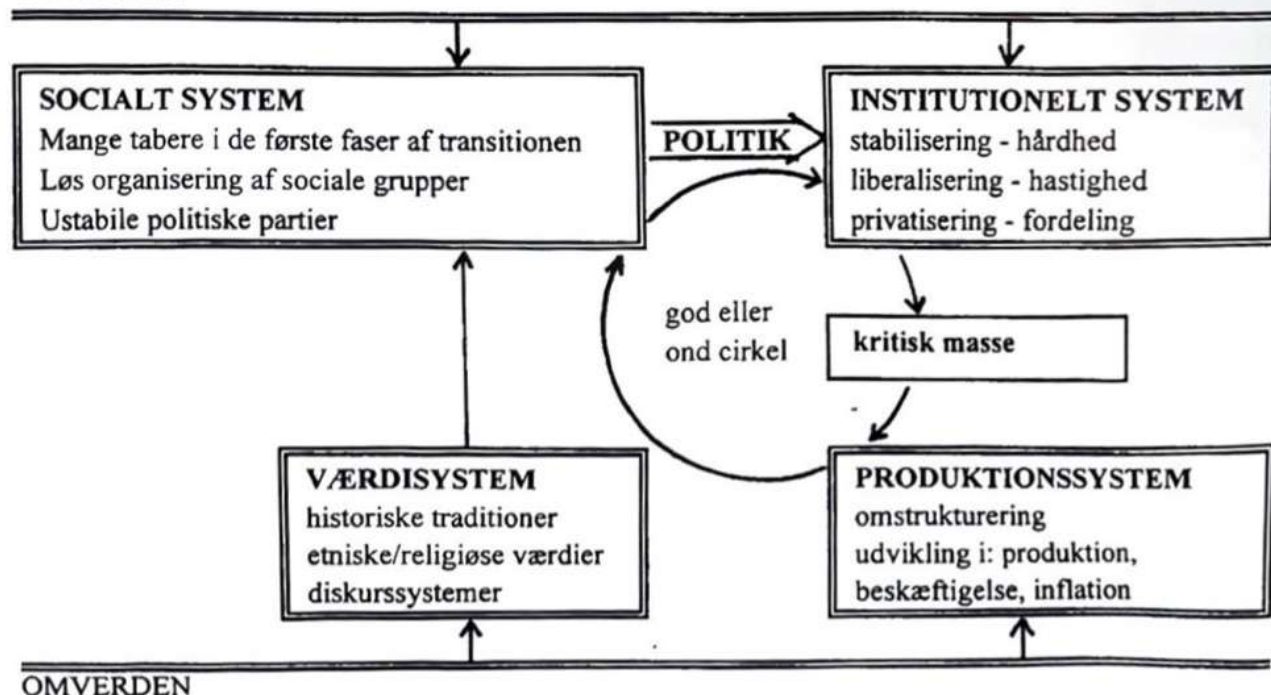
system. Dette sker gennem *politik*. *Omverdenen* påvirker alle de fire delsystemer.

Den vigtigste ændring i transitionsprocessen gælder det institutionelle system. På det politiske niveau indbefatter det især en ny demokratisk forfatning. På det økonomiske niveau består overgangen fra plan til marked af en *liberalisering*, dvs. decentralisering af styringen til uafhængige enheder på markedet. Det indebærer blandt andet fri prisdannelse, liberalisering af udenrigshandelen, og det inkluderer en udbygget selskabslovgivning og lovgivning om bankvæsen, konkurs og private transaktioner. Parallelt med liberaliseringen er det nødvendigt med en *stabilisering* for at sikre en tilstrækkelig lav inflation, så prisme-kanismen kan fungere. Endelig er det nødvendigt at ændre incitamentsstrukturen i virksomhederne. Dette inkluderer *privatisering* og sikring af et system for handel med ejerrettigheder, så der opbygges et nyt system for »corporate governance«.

Såvel ændringen af den politiske som den økonomiske del af det *institutionelle system* medfører ofte sociale konflikter omkring valget af transitionsstrategi. De nye institutioner skaber betingelserne for den fremtidige fordeling af magt, indkomst og formue. Dette gælder især privatiseringen; men også de politiske beslutninger i forbindelse med stabilisering og liberalisering giver store ændringer i fordelingen herunder betydelige nedskæringer i levestandard for mange befolkningsgrupper i en lang overgangsperiode. Omfanget og hastigheden af liberaliseringen er et politisk valg. Liberaliseringen behøver ikke at gælde for alle varer. Fordelingshensyn kan medføre regulering af f.eks. huslejer, og monopolkontrol kan medføre regulering af f.eks. el-priser. Det store lovkompleks medfører et betydeligt pres på de nye politiske institutioner. Samtidig er det *sociale system* under hurtig udvikling. Nogle sociale grupper er vindere andre tabere i den kaotiske omstillingsproces. For mange er det vanskeligt at

Figur 1: Relationen mellem de fire delsystemer i transitionsprocessen

OMVERDEN

følge med og vurdere egne interesser, og det er vanskeligt at opbygge stabile organisationer, som varetager bestemte gruppers interesser. Derfor er mange partier relativt ustabile i den tidlige fase af omstillingen.

I alle transitionsøkonomier har udviklingen i *produktionssystemet* været kendetegnet ved et stort fald i produktionen, der især skyldes at produktionen skal lægges fundamentalt om så den tilpasses forbrugernes efterspørgsel og produktionsomkostningerne. Det går hurtigt at stoppe dele af produktionen, mens det tager tid og kræver betydelige ressourcer at udvikle nye produkter og produktionsmetoder tilpasset de nye markedsforhold. Omstruktureringsprocessen kan derfor medføre en reaktion fra de store grupper, der rammes af arbejdsløshed og nedgang i levefod. Dette kan medføre, at reformprocessen går i stå, så der ikke opnås den »kritiske masse« af reformer, som kræves, for at agenterne på markedet handler markedsomt frem for at bruge deres ressourcer på at få forskellige former for støtte fra personlige kontakter i statsbureaukratiet.

Udviklingen i *værdisystemet* kan forstærke denne udvikling, hvis f.eks. forskellige etniske eller religiøse modsætninger medfører ustabilitet i det sociale system, og samtidig kan særlige institutionelle ændringer ramme nogle grupper særligt hårdt og dermed udbyde de sociale konflikter. *Omverdenen* spiller også afgørende ind på udviklingen. Dette kan som påpeget af Campbell og Pedersen (1996) ske ved påvirkning af diskurssystemet, ved at sætte dagsordenen for transitionsdebatten, eller ved direkte at stille betingelser for tilførsel af den nødvendige kapital.

Relationerne mellem de forskellige delsystemer kan illustreres som en god eller ond cirkel. I den *gode cirkel* er der stabilitet i det sociale system og de vigtigste institutionelle ændringer støttes af brede dele af befolkningen. Der opstilles klare regler for såvel de

nye politiske som de nye økonomiske institutioner. Selvom et produktionsfald er uundgåeligt i begyndelsen kan en sammenhængende økonomisk politik indenfor en begrænset tidshorisont medføre positive konsekvenser for produktionssystemet. Produktionsfaldet vil ikke medføre en hård reaktion, hvis de positive effekter er indenfor rækkevidde. Værdisystemet kan støtte en sådan proces, hvis værdier og diskursstrukturer skaber opbakning bag ændringerne. Omverdenen kan støtte med rådgivning i forhold til institutionsopbygningen og input af know how, kapital og initiativ i forhold til produktionssystemet.

Den gode cirkel kan brydes i mange led, så der i stedet skabes en *ond cirkel*. Sociale grupper konfronterer hinanden i hårde konflikter, der forsinkes og destruerer opbygningen af de nye politiske og økonomiske institutioner. De politiske institutioner bliver udflydende, så magtfordelingen bliver uklar. De økonomiske institutioner bliver udflydende, så der eksempelvis bliver stabiliseret på et område, mens udviklingen er ude af kontrol på et andet område, og resultatet bliver fortsat høj inflation. Liberaliseringen kan være så mangelfuld, at agenterne ikke forventer, at markedsmekanismen kommer til at fungere. Derfor bruger de deres ressourcer på at dyrke deres netværk i statsbureaukratiet i stedet for at omstrukturere deres virksomheder. De institutionelle ændringer opnår derfor ikke den »kritiske masse«, der kræves, for at markedsprocessen bliver selvforstærkende, og markedsdeltagerne begynder at følge markedets signaler frem for »rent-seeking«. Privatiseringsprocessen kan blive blokeret af fordelingskonflikter. Hvis resultatet bliver en utilstrækkelig ændring af institutionerne kan omstruktureringen og den efterfølgende opgang i produktionen blive forsinket. Dette kan yderligere forstærke de sociale konflikter. Værdisystemet kan forstærke denne onde cirkel ved at forstærke spændingerne i det sociale system, og omverdenen kan destabili-

sere situationen gennem interaktion med forskellige grupper i konflikten.

I det følgende vil jeg analysere samspillet mellem ændringer i de enkelte delsystemer i de baltiske lande. Først beskrives baggrundsbetingelserne for de tre lande. Dernæst vises, hvorledes disse betingelser har påvirket den politiske udvikling. Dette fører frem til en analyse af den førte politik og dermed den institutionelle ændringsproces med en opsummering af stabiliseringen, liberaliseringen og privatiseringen.

3. Forskelle i baggrundsbetingelser

De baltiske lande har en lang fælles historie. Derfor opfattes de ofte som en blok. Der er imidlertid også væsentlige forskelle i de fire delsystemer: *Produktionssystemet* i alle tre lande er stærkt påvirket af den sovjetiske in-

dustrialiseringsmodel med en relativt lille service- og handelssektor og en stor industri-sektor især baseret på store og energitunge virksomheder og stor vægt på produktion til militæret. Både Estland og Letland havde en udviklet letindustri allerede i 30'erne. Tallinn og Riga var vigtige handelscentre ved starten af dette århundrede. Litauen, derimod, var et udpræget landbrugsland og den væsentligste del af industrialiseringen foregik under sovjetisk styring. *Det institutionelle system* var integreret i den sovjetiske planøkonomi; men under Perestrojka-perioden foregik mange af de økonomiske eksperimenter med indførelse af visse markedselementer i de baltiske lande og især i Estland, hvor der blev oprettet det største antal delvist private virksomheder i form af »nye kooperativer« og »individuelle virksomheder«.

Figur 2. Baggrundsbetingelser – før 1989

	Estland	Letland	Litauen
Produktionssystem			
befolkning (mill) ¹	1,57	2,67	3,72
land areal(1000 km ²) ¹	45,1	64,6	65,2
NMP/cap USSR=100 (88)	117	119	110
industrialisering	tidlig	tidlig	sovjetisk industrialisering
Institutionelt system			
historie: udenl. dominans	især i Estland		
markedseksperimenter	mange nye kooperativer		stærk stat i
80'erne	og individuel virksomhed		middelalderen
Socialt system²			
etnisk ændring under	emigration til Vesten	emigration til Vesten og	emigration og deportation
sovjetiske besættelse	deportationer af estere,	deportationer af letter,	lille russisk immigration
	immigration af russere	immigration af russere	arbejdere fra landbrug til
	til nye industrier	til nye industrier	nye industrier
titulær nationalitet/total	estere/total	letter/total	litauere/total
1939 – 1945 – 1989	92% – 94% – 61%	77% – 83% – 52%	76% – 80% – 79%
Værdi system			
sprog	finsk/ugrarisk	baltisk	baltisk
religion	protestantisk	protestantisk	katolsk
udenlandsk påvirkning	tysk indflydelse	tysk indflydelse	polsk indflydelse
Omverden	tæt kontakt med Finland		

1) EIU country profile 1992/93, 2) Hanson, 1990

Det sociale system i de baltiske lande var karakteriseret af såvel dominansen af den kommunistiske nomenklatura som russisk dominans. I forbindelse med den sovjetiske besættelse emigrerede mange baltere til Vesten. Senere blev flere hundrede tusinde baltere deporteret til Sibirien. Samtidig flyttede immigranter fra den øvrige del af Sovjet til Baltikum for at arbejde i de store nye sovjetvirksomheder. I Litauen var der fortsat en stor arbejdskraftsreserve i landbruget. Derfor var den russiske indvandring langt mindre her end i Estland og Letland, hvor den russisktalende befolkning voksede til at udgøre majoriteten i de store byer og blandt arbejderne i industrien. I Estland udgjorde den estisktalende del kun 43% og i Letland den lettisktalende del kun 38% af industriarbejderne. I landbruget udgjorde den titulære del af befolkningen fortsat et klart flertal i alle tre lande. Der er en tæt sammenhæng mellem det sociale system og *værdisystemet*. De baltiske lande har gennem århundreder haft samme historiske vilkår; men der er alligevel væsentlige forskelle i traditioner, sprog og religion. Det estiske sprog ligger tæt på finsk, mens lettisk og litauisk tilhører en særlig baltisk sprogstamme. Religionen danner et andet skel, idet de to nordlige lande er præget af protestantisme, mens Litauen er katolsk. Denne forskel er relateret til Litauens historiske bånd med Polen, mens Estland og Litauen var stærkt påvirket af tysk kultur (Andersen, 1992). Bemærk sammenhængen til den tidlige industrialisering i produktionssystemet i de to nordlige lande. I forhold til resten af Sovjet var der i Estland en højere grad af accept af de ny private kooperativer (Aage, 1991). Dette kan dels være et udtryk for flere erfaringer med markedsreformer i Estland dels et udtryk for en større grad af individualisme. Det kan også være udtryk for esternes orientering mod Vest. I det nordlige Estland kunne befolkningen følge finsk radio og fjernsyn. Således var der også afgørende forskelle i

relationerne til *omverdenen* mellem de baltiske lande.

4. Forskelle i politisk udvikling i 1990'erne

I følge Campbell og Pedersen skulle esternes relativt store erfaringer med markedsreformer danne basis for en neoliberal diskurs og transitionsstrategi. En sådan sammenhæng kan ikke helt udelukkes, men meget tyder på, at de sociale magtforhold er langt mere afgørende. De tre baltiske lande fulgte den samme udvikling i kampen for uafhængighed frem til 1991. Dog førte litauerne en hårdere linje i konfrontationen med Moskva. Selv det litauiske kommunistparti var meget aktivt i kampen for litauisk uafhængighed og den katolske kirke spillede også en vigtig rolle. Især i Estland og til dels i Letland lagde hensynet til de store russiske mindretal en dæmper på konfrontationerne. Det bør dog bemærkes, at en betydelig del af de russisktalende også støttede uafhængighedskravet. Både i Estland og i Litauen blev der i 1989-90 formuleret markedsreformprogrammer med betydeligt socialdemokratisk islæt især i forhold til privatiseringsprogrammet.

Efter uafhængigheden i august 1991 blev der mere plads til forskelle i den politiske udvikling. I Estland blev den økonomiske politik drejet i neoliberalistisk retning. Allerede i juni 1992 kunne indførtes »kroonen«, og Estland blev dermed økonomisk uafhængig af Rusland. Dette havde også forbindelse med en skærpelse af den nationalistiske politik. De russisktalende indvandret efter 1940 fik ikke estisk statsborgerskab. De havde derfor ikke stemmeret til valget i september 1992. Dette svækkede de russisk venlige og arbejderorienterede sociale grupper. Valget blev vundet af estiske nationalistiske partier, der fortsatte den neoliberale økonomiske politik og den hårde linje overfor det russiske mindretal. Udenlandsk pres medvirkede dog til at modificere nationalitetspolitikken og sikre visse rettigheder for den russisksprogede befolk-

ning. Nationalitetsproblemet fortsatte med at være et vigtigt element i den estiske politiske diskussion. Derfor spillede den økonomiske udvikling, der ligesom i andre østlande medførte store byrder for befolkningen, en mindre rolle for den politiske udvikling, og først ved valget i 1995 kom der en vis reaktion på den hårde reformpolitik. Reaktionen kom først på

et tidspunkt, hvor de positive virkninger af reformpolitikken begyndte at vise sig, og regeringsskiftet gav ikke anledning til væsentlige ændringer i den økonomiske politik. Den »åbning for reformer«, som den politiske omvæltning havde åbnet for blev udstrakt over en længere periode på grund af den særlige udvikling i det sociale system.

Figur 3. Hovedpunkter i den politiske udvikling

Baltikum	Estland	Letland	Litauen
Kamp for uafhængighed	okt. 1988 Folkefront KP pragmatisk	okt. 1988 Folkefront KP splittet, stærk Sovjetfløj	Sajudis, konfrontation KP, hård uafhængigheds- linje
1990 valg	pro Estland 77% pro Sovjet 23%	pro Letland 65% pro Sovjet 30%	pro Litauen inkl.KP 95% pro Sovjet 5%
Efter uafhængigheden – før første parlaments- valg	ikke statsborgerskab og stemmeret til »russerne«, neoliberal økonomisk politik, økonomisk brud m. Rus- land =>juni 92 Kroon	ikke statsborgerskab og stemmeret til »russerne«, regering-parlament i hård- knude om statsborgerskab og økonomisk politik	introduktion af borger- skabslov inkluderer mi- noriteter, gode relationer til Rus- land, udviklede egalitære værdier => kupon privatisering
Efter første valg mere homogene og veldefinerede interesser	valg sept 1992: centrum-højre neoliberal, nationalistisk fokus mod Vest, valg, marts 1995: vis reaktion, center-regering, kun mindre modificering af økonomisk og nationa- listisk politik	valg juni 1993: centrum-højre fortsat reform, nationa- listisk, ofte politisk hårdknude, bankkrise sommer 1995, valg okt.95: vis reaktion sejr for venstrefløj og nationalister, fortsat hårdknude	valg nov. 1992: tidlig reaktion centrum venstre, men fortsatte reformer, egalitær privatisering interne regeringskriser, bankkrise efterår 1995, valg nov. 1996: centrum højre

Den politiske udvikling i *Letland* har mange ligheder med udviklingen i *Estland*, men *Letland* mødte flere forhindringer. Det russiske mindretal var større, og russerne havde en større vægt såvel i den lettiske administration som i ledelsen af virksomhederne. Samtidig havde *Letland* ikke så stærke og direkte bånd til Vesten, som *Estland* havde til Finland. Disse problemer afspejlede sig især i et mere fragmenteret og konfliktfyldt politisk partimønster. Nationalitetslovgivningen var ligesom i *Estland* det vigtigste politiske spørgs-

mål og satte den økonomiske lovgivning i anden række. Men mens den økonomiske lovgivning blev gennemført af teknokrater i *Estland* blev den i højere grad forsinket og udvandet i *Letland* på grund af hårdknuder i det politiske system. Også i *Letland* blev det store russiske mindretal udelukket fra det politiske system og kun gennem en meget langsom proces vil de i løbet af de kommende årtier kunne blive integreret fuldt ud i det lettiske samfund. Dog havde en del af den russisktalende befolkning allerede statsborger-

skab før den sovjetiske besættelse, og denne gruppe fik fulde rettigheder. Derfor spillede russiskvenlige partier også en vis rolle i let-tisk politik. (Nørgaard, 1994) Efter valget i 1993 blev der dannet en centrum-højre regering; men der var store gnidninger som førte til flere regeringsomdannelser før det følgende valg i slutningen af 1995. Her var der ligesom i Estland en vis reaktion. Men både venstrefløjspartier og nationalistisk populistiske partier fik et godt valg, og den politiske udvikling fortsatte med at være meget ustabil.

I *Litauen* spillede nationalitetspørgsmålet ikke nogen afgørende rolle. En flexibel introduktion af de nye borgerskabslove gav borgerret til de fleste fra de forskellige mindretal. Dette betød imidlertid, at der blev mere fokus på den økonomiske politik. Samtidig havde de litauiske arbejdere en relativt stærk politisk position. Der var ikke det vakuum på venstrefløjen, som kendetegnede Estland og Letland. Derfor kom der i Litauen tidligt en reaktion på den økonomiske tilbagegang. Ved valget i vinteren 1992/1993 vandt arbejderpartiet med rod i det tidligere kommunistparti flertal i parlamentet og dets leder blev valgt som præsident. Som det fremgår af det følgende betød denne regeringsændring dog ikke nogen væsentlig ændring af den økonomiske politik. Folkefrontspartiet Sajudis havde allerede i 1991 startet et voucherprogram, der sigtede på en hurtig privatisering og lagde op til en relativt lige formuefordeling. Denne tendens blev udbygget af arbejderpartiet i 1993. Samtidig skærpede den nye regering stabiliseringspolitikken, dog delvist under indtryk af pres fra omverdenen, IMF. Arbejderpartiregeringen var præget af interne uenigheder og skandaler specielt omkring de økonomiske ministerier. En alvorlig bankkrise i 1995-1996 var yderligere med til at undergrave regeringens popularitet. Derfor blev også arbejderpartiet ramt af en folkelig reak-

tion. Pendulet svingede igen over til det konservative parti ved valget i november 1996.

4. Stabilisering, liberalisering og privatisering

I afsnit 3 blev det vist hvordan magtforholdene mellem forskellige grupper i det sociale system bestemmer den politiske udvikling. Den gennemførte politik er udtryk for valget af transitionsstrategi for det institutionelle system.

Transitionen i *Estland* startede allerede under Perestrojka med oprettelsen af mange delvist private virksomheder og joint ventures med udenlandske virksomheder. I maj 1989 udarbejdede de estiske ledere et reformprogram for en uafhængig estisk økonomi med egen valuta, centralbank og en ejerstruktur bestående af både statsejede virksomheder, private aktieselskaber og private medarbejderejede virksomheder. Fra januar 1991 havde Estland sit eget statsbudget, og et nyt skattesystem begyndte at blive opbygget. Den nye centralbank i Estland gennemførte en stramning af pengepolitikken med en kraftig stigning i renten. Det var imidlertid ikke muligt at kontrollere pengemængden så længe Estland fortsat var en del af rubel-området, og her var der i 1991-92 en tendens mod hyperinflation. Derfor var indførelsen af Estlands egen valuta »kroonen« et meget vigtigt led i *stabiliseringen*. Dette gennemførtes i juni 1992, og det skete på trods af, at IMFeksperter advarede om, at det var for tidligt. Kursen på den estiske kroon blev bundet til D-marken i forbindelse med et såkaldt »currency board«. Det betød, at den estiske centralbank kun kunne udstede »krooner« med direkte dækning i valutaeserverne. Dette udelukkede en egentlig pengepolitik, og finanspolitikken var også bundet idet et underskud ikke kunne dækkes ved at trykke flere penge. Alt i alt var »currency board« systemet et udtryk for en meget stram politik og samtidig fungerede fastkurspolitikken som »et nominelt anker« for in-

flationen. I starten var »kroonen« stærkt undervurderet. Der var plads til en betydelig inflation, uden at virksomheders konkurrenceevne blev undermineret; men efter nogle år med betydelige prisstigninger og samtidig fastholdelse af valutakursen (en real opskrivning af »kroonen«) blev der et stigende konkurrencepres fra udlandet og dermed en bremse på virksomhedernes prisstigninger. Det lykkedes derfor relativt hurtigt at begrænse den estiske inflation, se figur 5.

Årsagen til den høje inflation i 1991-92 var *liberaliseringen* af priserne, der startede i sidste halvdel af 1990 og var nogenlunde gennemført i løbet af 1992. Undtagelserne var energi, offentlig transport og huslejer. Libera-

liseringen på disse områder kom gradvist i 1994 og 1995 med heraf følgende prisstigninger. Konkurslovgivning blev gennemført i 1993 og til trods for at den hører til den hårdeste i Østeuropa (EBRD 1996), er den faktisk blevet implementeret og et stort antal virksomheder er erklæret konkurs. Også banklovgivningen blev strammet og i slutningen af 1992 blev tre større banker sat under administration og senere likvideret eller overtaget af andre banker. Det lykkedes herved tidligt, at få udviklet en relativt sund banksektor. Derimod blev et egentligt kapitalmarked med en aktie- og obligationsbørs først oprettet i 1996 i forbindelse med privatiseringen af en række større virksomheder.

Figur 4. Oversigt over stabilisering, liberalisering og privatisering – 1990-96

	Estland	Letland	Litauen
<i>stabilisering</i>	Kroon i »currency board« => fast kurs i forhold til DM stram pengepolitik stram finanspolitik, proportionalt skattesystem	fra efterår 1992 stram finanspolitik, flere kriser meget stram pengepolitik medfører appreciering af Lat senere stabil i forhold til SDR	fra 1993 ret stram finanspolitik, stram pengepolitik stabilisering af valuta fra 1994 currency board fast kurs i forhold til USD
<i>liberalisering</i>	1990-92 prisliberalisering 1992 hård konkurslov 1992 handelsliberalisering 1991-93 fuld åbning for FDI 1995 fri handel med EU	1991-92 prisliberalisering 1992 konkurslov, svag i praksis 1995 største bank konkurs 1993 15-30% told 1995 4 års EU-tilpasning	1991-93 prisliberalisering 1992 konkurslov, svag i praksis 1995 2 store banker konkurs 1993 told 10-30% 1995 6 års EU-tilpasning
<i>privatisering</i>	før 1991 leasing, nye kooperativer, eksperimenter med medarbejdereje, 1992 insiderfordele væk lille privatisering fuldført 1993 1993 stor privatisering THA-model stort salg til udland voucher og reprivatisering af boliger og jord	før 1991 leasing, nye kooperativer, eksperimenter med medarbejdereje, 1992 insiderfordele formelt væk men decentral styring og leasing, lille privatisering, fuldført 1993, 1994 stor privatisering gn. LPA vouchers ca. 50% af pris, voucherpriv. af boliger ret langsom	privatiseringsprogram LIPSP 1991: vouchers til alle borgere lille privatisering: auktioner stor privatisering: insiderfordele 1993 insider 50% af aktier lavpris 1995 direkte salg også til udland hurtig voucherpriv. af boliger reprivatisering boliger, jord

Liberaliseringen af udlandshandelen har været både hurtig og konsekvent. I 1993 kunne næsten alle varer, inklusiv landbrugsvarer, frit importeres og eksporteres. Ved indgåelsen af associeringsaftalen med EU i 1995 var det bemærkelsesværdigt, at Estland ikke behøvede nogen overgangsperiode til at nedtrappe handelsrestriktioner. Estland gennemførte en meget hurtig omstilling af sin udenrigshandel. Før uafhængigheden var resten af Sovjet den altafgørende »udenlandske« handelspartner; men allerede i 1992 var Finland den vigtigste handelspartner og i 1995 udgjorde handelen med Finland 31% af den samlede udenrigshandel (EIU, 96:1). Fra 1993 blev der givet mulighed for udenlandsk ejerskab af jord og privatiseringspolitikken har medført betydelige udenlandske opkrb. Estland har nogle af de højeste udlandsinvesteringer per indbygger i Østeuropa.

Privatiseringen i Estland hænger tæt sammen med den politiske udvikling og relationen til det store russiske mindretal. Før uafhængigheden, da Estland fortsat var afhængig af det russiske mindretals opbakning og en vis goodwill i Moskva var den estiske strategi at flytte ejerskabet fra Moskva til lokale beslutningstagere. Derfor var medarbejderovertagelser den dominerende strategi i 1990-91. Reformprogrammet fra 1989 lagde op til såkaldte »folkevirkksomheder« styret af medarbejderne. Der blev dog kun privatiseret 7 virksomheder i denne form. Desuden blev der gennemført 7 eksperiment-privatiseringer af store virksomheder i 1991. Også her overtog brede medarbejdergrupper en væsentlig del af ejendomsretten. Insiderne havde også fordele i den lille privatisering frem til en lovændring i maj 1992. Ud af 450 privatiseringer af mindre virksomheder i denne periode blev 80% overtaget af medarbejderne (Mygind, 1997). Denne procentdel faldt væsentligt i de følgende år. Efter uafhængigheden mistede de russisktalende arbejdere som nævnt betydelig indflydelse. De nationalistisk orienterede

regeringer drejede privatiseringsstrategien bort fra insiderovertagelser, der ville have givet de russiske arbejdere en stor del af ejendomsretten. De fleste større virksomheder blev fra 1993 privatiseret gennem EPA, det Estiske Privatiserings Agentur. Privatiseringsmetoden, inspireret af den tyske Treuhandanstalt-model, var salg efter en udbudsrunde, hvor kriterierne for valget af køber ikke blot var pris, men også beskæftigelses- og investeringsgarantier. Denne metode favoriserede de grupper, der havde kapital. I denne forbindelse fik udenlandsk kapital stort set samme muligheder som estiske købere, og omkring 40% af den privatiserede kapital er overtaget af udlandet. Fra 1995 gennemførtes en række auktionsrunder, hvor vouchers kunne bruges til opkøb af minoritets- aktieandele i en række af de største estiske virksomheder. Voucherne blev fordelt efter principper, der i høj grad favoriserede den estiske del af befolkningen (Andersen, 1995). I øvrigt var det estiske voucherprogram især rettet mod privatisering af boliger og jord. Her spillede også reprivatiseringer en stor rolle. Ejendommene blev givet tilbage til tidligere ejere eller deres efterkommere, dvs i reglen til estisk talende.

Den økonomiske transitionsproces i *Letland* har store ligheder med udviklingen i Estland, men den var langsommere og mindre konsekvent og ikke så succesfuld i drejningen mod de vestlige markeder. *Stabiliseringen* blev gennemført lidt senere end i Estland. Der var større problemer med at begrænse underskuddet på statsbudgettet og år efter år måtte der gennemføres krisepregede sparerunder. Der var flydende kurs på Lats, som blev gradvist indført i 1992-93. For at stabilisere valutakursen gennemførte Letland en særlig hård pengepolitik. Det førte i 1993 til en appreciering af Lats ikke blot overfor rublen men også overfor dollar. Hermed kom valutaen til at fungere som et nominelt anker for inflationen ligesom i Estland, og fra 1994 havde Letland den laveste inflation i Baltikum.

Liberaliseringen af priser var næsten lige så hurtig som i Estland. Derimod havde det lettiske landbrug tilstrækkelig politisk indflydelse til at få gennemført visse toldbarrierer for import af fødevarer. I frihandelsaftalen med EU fik Letland en fire års overgangsperiode. Konkurslovgivningen blev vedtaget allerede i 1992; men implementeringen har været meget svag. Stramningen af banklovgivningen blev først gennemført i slutningen af 1994. En grundig revision af bankregnskaberne viste, at kun omkring 1/4 af bankerne havde overskud. Den største lettiske bank viste sig at være i dyb krise, og den måtte senere likvideres. Bankkrisen i 1995 sendte chokbølger gennem hele den lettiske økonomi, til statsbudgettet, til andre banker og virksomheder og til den almindelige forbruger. Dette gav et hårdt tilbageslag for økonomien, der eller var ved at komme godt i gang.

Privatiseringen i Letland var i flere år præget af store konflikter og manglende politisk styring. I øvrigt er der mange lighedstræk med udviklingen i Estland bortset fra, at vouchers fik en større rolle i virksomhedsprivatiseringen. Dette kan hænge sammen med, at i Letland var en stor gruppe af kapitalejerne russisksprogede. Kuponerne blev fordelt så den lettisksprogede befolkning fik langt den største del. Den tidlige privatisering var ligesom i Estland baseret på nye kooperativer og leasing, og også her forløb den lille privatisering ret hurtigt med insiderfordele især i de første år. Den store privatisering havde enkelte eksperimenter med medarbejdereje i de tidlige år. Derpå var der frem til 1994 en fase med en decentral styring af privatiseringerne, hvor især leasing med forkøbsret var den dominerende privatiseringsmetode. Hovedparten af disse 200 store og mellemstore virksomheder blev overtaget af insidere. I 1994 blev der vedtaget en ny privatiseringslov, som centraliserede kontrollen til Letlands Privatiserings Agentur, LPA. Privatiseringen havde store ligheder til den estiske model,

bortset fra at vouchers kunne indgå som en væsentlig del af betalingen. Den første internationale udbudsrunde blev gennemført i november 1994 og antallet af privatiseringer steg i 1995 og 1996, uden at hastigheden kom op på linje med udviklingen i Estland. Selv om udenlandske investorer i stigende grad er blandt køberne, er udlandsinvesteringerne per indbygger betydeligt under det estiske niveau. Landbrugsprivatiseringen var hurtig i Letland, mens privatiseringen af boliger har været langsom. I begge tilfælde var der tale om reprivatisering kombineret med voucherprivatisering.

Sammenlignet med de to nordlige lande var *stabiliseringen* i Litauen forholdsvis svag i de første transitionsår med en noget senere stramning af lønpolitikken og pengepolitikken og hyperinflationen fortsatte helt ind i 1993. Blandt andet pres fra IMF medførte en vis stramning af lønpolitikken i slutningen af 1992. Uheldigvis for den konservative regering gav dette anledning til et stort fald i reallønnen i perioden før parlamentsvalget. Finanspolitikken kan sammenlignes med situationen i Letland, dog tog det længere tid at gennemføre en mere effektiv beskatning. Målt i forhold til BNP var skatteprovenuet 8-10% lavere i Litauen end i Letland i 1993-94 (Saavalainen, 1995), men situationen blev forbedret noget i 1995. Litauen blev lidt længere i rubelzonen end Estland og Letland; men i forbindelse med den endelige indførelse af »litas« i sommeren 1993 blev pengepolitikken herunder kreditter til store virksomheder strammet betydeligt og inflationen og den nye valuta blev stabiliseret. Valutakursen havde således allerede været stabil i en længere periode da Litauen i april 1994 gennemførte et »currency board« med litas direkte bundet til dollar. Ændringen blev begrundet med en sikring af stabiliseringspolitikens troværdighed.

Liberaliseringen af priserne startede i februar 1991, og i oktober 1992 var kun 15% af priserne kontrollerede. I 1992 kom en konkurslov, men som i Letland var implementeringen ret svag. Fra 1993 blev den kvantitative regulering af udenrigshandlen afløst af generelle toldsatser på 10-30%. I associeringsaftalerne med EU fik Litauen en 6 års overgangsperiode til at nedtrappe tolden. I begyndelsen af 1995 indførte centralbanken en skærpet banklovgivning og i løbet af efteråret gik 3 af de større banker i betalingsstandsning. Denne bankkrise havde næsten lige så store negative konsekvenser for den øvrige økonomi, som det var tilfældet i Letland. Dog blev rekonstruktionen gennemført noget mere smidigt blandt andet med støtte fra IMF. Allerede i september 1993 åbnede den første baltiske kapitalmarkedsbørs i Vilnius. Litauen var relativt hurtig på dette område, fordi det meste af den store privatisering blev gennemført i en tidlig fase af omstillingen.

Litauen er et af de lande i Østeuropa der gennemførte den hurtigste *privatisering* af såvel væsentlige dele af virksomhederne som af boligsektoren. Allerede ved slutningen af 1992 var mere end 50% af aktiverne privatiseret (EIU, 1:93). Voucherprivatisering og medarbejdereje havde en afgørende rolle i denne proces. Den store vægt på fordeling og medarbejderinteresser hænger tæt sammen med styrkeforholdene i det sociale system, hvor arbejderne havde en langt stærkere position end det var tilfældet i Estland og Letland. I Litauen var stort set hele befolkningen forenet i kampen for uafhængighed, og i den senere udvikling spillede nationalitetsspørgsmålet (især i forhold til det polske mindretal) en ret beskeden rolle. Derfor var der i modsætning til situationen i Estland og Letland allerede fra starten et betydeligt større fokus på fordelingen og den økonomiske politik. Kommunistpartiet havde en ret stærk rolle i parlamentet 1990-92 og dets efterfølger,

arbejderpartiet vandt valget i slutningen af 1992. Reformprogrammet fra 1989-90 for den økonomiske omstilling indeholdt også hovedideerne for privatiseringen.

Hjørnестenen i den hurtige privatisering i Litauen var vouchersystemet. Privatiseringsprogrammet, LIPSP, blev vedtaget allerede i februar 1991, og var en del af kampen for litauisk uafhængighed, idet de Moskva-kontrollerede virksomheder indgik i programmet. Vouchers og »kontantkvoter« blev kun givet til indbyggerne i Litauen. Herved etableredes en barriere mod en strøm af rubler fra Sovjet. Voucherprogrammet var formentlig inspireret af diskussionen i Tjekkiet; men det er bemærkelsesværdigt, at litauerne var de første som implementerede systemet i april 1991. Salget af virksomheder startede i september 1991 og de første investeringsfonde blev godkendt i december 1991. Voucherne kunne benyttes både i auktioner over de mindre virksomheder og til betaling af aktier i de store virksomheder samt til køb af boliger. Der kunne også benyttes kontanter, men hver indbygger havde en kontantkvote, så store kapitalejeres muligheder blev begrænset. Som i de øvrige baltiske lande forløb den lille privatisering ret hurtigt og var stort set gennemført i 1994. Fra starten i 1991 kunne 10% af aktierne i de store virksomheder sælges til medarbejderne til fordelagtig pris. I april 1992 blev andelen hævet til 30% og i februar 1993 hævede den nye arbejderregering andelen til 50%. I modsætning til situationen i Estland og Letland betød dette, at især de senere privatiserede virksomheder fik en høj grad af medarbejdereje. Ofte overtog medarbejderne også store dele af de aktier der blev udbudt i senere runder. Derfor blev majoritetsmedarbejdereje den mest almindelige ejerform i de privatiserede virksomheder. Allerede fra 1992 blev der gjort forsøg med salg af virksomheder til udlandet; men kun enkelte virksomheder blev overtaget af udenlandsk kapital i privatiseringens første år.

Restriktioner for salg af jord til udlandet var en væsentlig hindring. Det er bemærkelsesværdigt, at især det konservative parti var imod udlandsovertagelser, fordi de fortsat frygtede kapitalstrømme fra Rusland. LIPSP blev i slutningen af 1995 afløst af privatisering gennem direkte salg som i de øvrige baltiske lande. Tilbage at privatisere var dog kun enkelte »rester« fra LIPSP, nogle stats-ejede minoritets aktieposter og enkelte større energi- og infrastruktur virksomheder. Boligprivatiseringen var også meget hurtig i Litauen. Allerede i december 1992 var 89% af boliger privatejet (EIU, 1:93), og dette satte tidligt gang i et stort ejendomsmarked. Ligesom i landbruget spillede reprivatisering en stor rolle i boligprivatiseringen.

6. Balternes forskellige veje i transitionsprocessen

Analysen af de tre baltiske landes transitionsproces viser en klar sammenhæng fra baggrundsbetingelser i de fire delsystemer til de forskellige veje i transitionsprocessen både i forhold til stabiliseringen og liberaliseringen, men især i forhold til privatiseringen.

Produktionssystemet i Estland og Letland var karakteriseret ved en veludviklet industri før den sovjetiske besættelse. Litauen var mere landbrugsorienteret. Dette gav en mere udpræget sovjetisk industrialiseringsproces i Litauen, men samtidig betød det, at landbruget kunne levere arbejdskraft til de store nye sovjetvirksomheder. I Estland og Letland gav den industrielle udbygning anledning til en betydelig sovjetisk indvandring, der gav en fundamental ændring af det sociale system og værdisystemet. I begge lande udgjorde russisksprogede mere end 50% af arbejdskraften i industrien. Denne nationalitetskonflikt var stort set uden betydning i Litauen. De litauiske arbejdere var ikke splittet, og samtidig betød den katolske kirkes stærke position en større grad af fælles, kollektiv kultur end hos de mere individuelt orienterede nordlige

naboer. Det institutionelle system var noget mere markedsorienteret specielt i Estland set i forhold til Litauen, fordi esterne især udnyttede de sovjetiske markedsreformer. Her spiller omverdensfaktorer også en stor rolle. Den geografiske og sproglige nærhed til Finland gav esterne et forspring.

Den politiske udvikling er den væsentlige transmissionsmekanisme mellem baggrundsforholdene og omstillingen af det institutionelle system: I Estland medførte uafhængigheden i 1991 en afgørende ændring fra en kompromis-orienteret politik overfor Rusland til en hård nationalistisk orienteret politik, der kun gav det store russiske mindretal en meget begrænset politisk indflydelse. Denne nationalisme blev kombineret med en neoliberalistisk markedsorienteret økonomisk politik, og til trods for at de estiske regeringer var ret ustabile internt, var stabiliserings- og liberaliseringspolitikken både relativt hård, hurtig og konsekvent. Selvom de basale forhold i det sociale system var nogenlunde tilsvarende i Letland, medførte nationalitetsproblemet her i høj grad en paralysering af den politiske proces og formuleringen og gennemførelsen af de institutionelle reformer blev forsinket af gentagne hårdknuder i det politiske system. I Litauen blev en væsentlig del af reformpolitikken herunder privatiseringen formuleret allerede inden uafhængigheden. Arbejderne var ikke delt i etniske grupperinger og reaktionen mod de tidlige negative effekter af omstillingsprocessen blev ikke neutraliseret af nationalitetsproblemet, som det var tilfældet i Estland og Letland. Arbejderpartiet overtog den politiske magt i 1992/93. Dette gav dog ikke anledning til nogen forsinkelse af de økonomiske reformer. Væsentlige dele af stabiliseringen og liberaliseringen blev gennemført af arbejderpartiet. Samtidig blev medarbejderelementet i privatiseringen udbygget.

Interaktionen mellem de forskellige delsystemer har været nærmere den gode end den dårlige cirkel i figur 1. I alle tre lande har der været en politisk reaktion mod faldet i produktion og realløn. I Estland og Letland har nationalitetsproblemet svækket og forsinket denne reaktion. I Litauen kom reaktionen tidligt, men førte ikke til et brud med reformstrategien. I alle tre lande er den kritiske masse af nødvendige reformer blevet gennemført. Stabiliseringen har medført, at inflationen i 1997 forventes at komme til at ligge på 10-15% i alle tre lande mod omkring 1000% i 1991-92. Liberaliseringen er meget fremskreden især i Estland med blandt andet en hård konkurslovgivning, fri udlandshandel og fuld åbenhed for udlandsinvesteringer. Privatiseringen har været meget hurtig især i Litauen, men i de seneste år er Estland også kommet i front på dette område. I Letland og Litauen viste bankkrisen i 1995-96, at der stadig er faldgrupper på vejen til en udbygget markedsøkonomi. De tre lande nåede i 1994 bunden i produktionsudviklingen. Den hårde stabiliseringspolitik og bankkriser gav også i

1995 en relativt lav vækst sammenlignet med f.eks. Polen, der i 1996 nåede op på en produktion højere end ved starten på reformerne i 1989. Der er endnu lang vej til dette niveau i de baltiske lande, men hvis den politiske udvikling ikke blokeres af stigende konflikt i forhold til det russiske mindretal i Estland og Letland, og hvis den kriminelle del af økonomien ikke får overhånd, kan der forventes høje vækstrater i alle tre lande i de kommende år.

Set i et større perspektiv har de tre baltiske lande fulgt stort set samme transitionsproces. Set på nærmere hold er der vigtige forskelle især i forhold til privatiseringsstrategien. Disse forskelle kan ikke forklares primært ud fra forskelle i diskurs- og styringssystemer i perioden før omvæltningen. De sociale magtforhold og forbindelsen tilbage til udviklingen i produktionssystemet og værdisystemet samt relationen til omverdenen spiller en mere væsentlig rolle. Den brede samfundsmodel har vist sin berettigelse ved at afdække disse forhold og understrege den indbyrdes dynamik mellem de forskellige delsystemer.

Figur 5. Økonomiske resultater i de tre baltiske lande 1990-96

	Estland							Letland							Litauen						
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
BNP vækst % ¹	-8	-11	-14	-9	-3	3	3	-3	-8	-35	-16	1	-2	1	-5	-13	-38	-24	1	3	2
arbejds-løshed ²	0	0		4	4	4	5	0	0	1	5	6	6	7	0	0		4	4	6	7
inflation (CPI) % ³	23	211	1069	89	48	29	23	11	224	951	109	37	26	18	8	225	1021	409	72	39	24
månedsløn \$ dec ²		16	65	77	178	272	290		12	52	118	188	213	242		10	27	70	115	167	194
budgetsaldo % BNP ¹		5,2	-0,3	-0,7	1,3	-0,8	-1,5			-0,8	0,6	-4,0	-3,3	-2,0	-5,0	2,7	0,8	-3,1	-4,2	-3,3	-3,4
Udlandsin-vestering m\$ ¹			58	160	214	204	139 ⁴			43	51	155	165	171		25	27	61	60	55	80

1996 skøn, 1) EBRD, 2) National statistics, 3) EIU, 4) Eesti Pank

Litteratur

- Aage H. (1991): Popular Attitudes and Perestroika. *Soviet Studies*. 1:91
- Andersen E.A.(1992): *Estland, Letland og Litauen – en landebeskrivelse*, SNU
- Andersen E. A. (1995): An Ethnic Perspective on Economic Reform: What are the Consequences of Privatization for the Russian Population in Estonia?« 22 pp., Københavns Universitet.
- Campbell J.L. & O.K.Pedersen (1996): *Legacies of Change – Transformations of Postcommunist European Economies*, Aldine de Gruyter, New York
- EBRD (1996): *Transition Report*, October 1996, London.
- EIU – Economist Intelligence Unit, *Country Reports*, London
- Hanson P. (1990): The Baltic States, The Economist Intelligence Unit – Briefing, London.
- Mygind N. (1994): *Omvæltning i øst*, Samfundslitteratur, København.
- Mygind N. (1996): The Baltic Countries in Transition – a Comparative Analysis, pp 13-94 i: *Privatization and Financial Participation in the Baltic Countries*, Mygind (red), Center for East European Studies, Handelshøjskolen i Kbh.
- Mygind N. (1997): Employee Ownership in the Baltic Countries, pp 49-79 i: *Privatization Surprises in Transition Economies*, M. Uvalic & D. Vaughan-Whitehead (red), Edward Elgar.
- Nørgaard O., red. (1994): *De baltiske lande efter uafhængigheden. Hvorfor så forskellige?* Politica.
- Savalainen T.A. (1995): Stabilization in the Baltic Countries: Early Experience, i *Occasional Paper 127*, IMF.